

RIJKSUNIVERSITEIT TE UTRECHT.

STUDIEJAAR 1941—1942

No. 2602

De RECTOR-MAGNIFICUS verklaart, dat

Isaac Cohensius

als ~~STUDENT~~ is ingeschreven en in zinnen gedurende bovenvermeld studiejaar toegang heeft tot alle lessen der Rijksuniversiteiten, alsmede behorende inrichtingen en verzamelingen.

UTRECHT, den 29 Oct. 1941.

[Handtekening van de(n) belanghebbende (ne varietur)]

Cohensius

[Signature]

Op aanvraag toonen.

HOLOCAUST BIBLIOTHEEK

Isaac Cohensius

Kampdokter

in dwangarbeiderskampen
onder de rook van Auschwitz

Waarom is *Kampdokter* een belangrijk boek?

1) Het is veel eerder geschreven dan de meeste andere getuigenissen, heel kort na de oorlog toen de herinneringen nog vers waren.

2) Vergelijkbare uitgebreide getuigenissen van artsen in *Organisation Schmelt*-kampen zijn heel zeldzaam. Alleen de memoires van Hans-Werner Wollenberg schieten mij te binnen, maar deze zijn geschreven in het Duits.

3) Het perspectief van artsen is heel belangrijk voor het doorgronden van de Schmeltkampen en andere dwangarbeiderskampen. De Joodse artsen bekleedden een unieke positie in het bestuur van de kampen; zij wisten precies waar de gevangenen aan leden en aan bloot gesteld werden, en wisten wat andere, niet-Joodse echelons in de kamphiërarchie deden.

4) Cohensius is een nauwkeurige observator in dit wrede universum. Ook schuwt hij niet zijn eigen rol kritisch te beschouwen. Zijn relaas neemt de lezer mee in zijn wereld van compassie en sardonische humor.

Hermann Weiss, emeritus-hoogleraar Duitse Taal en Literatuur, Universiteit van Michigan

‘Natuurlijk, er zijn meerdere memoires van gevangenen van Silezische kampen, maar heel weinig van artsen, waaronder een van Hans-Werner Wollenberg (1992). Op basis van het gedeelte dat ik heb kunnen lezen, beschouw ik deze getuigenis van dezelfde hoge kwaliteit als die van Wollenberg, verschillend in veel opzichten, maar er ook een delicate toevoeging op. Experts met betrekking tot dit onderwerp zullen ontdekken dat *Kampdokter* een ware goudmijn is. Het boek werpt nieuw licht op de ss’ers Hauschild en Lindner. Voor mijn onderzoek levert Cohensius veel nieuwe inzichten op het dagelijkse werk van de artsen in de kampen.’

Charles Webster, emeritus-hoogleraar Geschiedenis van de Geneeskunst, Universiteit van Oxford

Kampdokter

Isaac Cohensius

Kampdokter

in dwangarbeiderskampen onder de rook van Auschwitz
Niederkirch - Seibersdorf - Blechhammer

Inleiding en boekbezorging Daniël van den Bos

Voorwoord Hannah van den Ende

Introductie Cosel Annelies en Herman van Rens

Foto omslag: Collegekaart van Isaak Cohensius

© 2024 Uitgeverij Verbum (Almere) en familie Cohensius

Vormgeving en binnenwerk: Jasmijn de Boer

ISBN 9789493028791

Meer informatie over Verbum Holocaust Bibliotheek: verbum.nl

INHOUDSOPGAVE

Inleiding

Daniël van den Bos 7

Voorwoord

Hannah van den Ende 9

Uitstappen in Cosel

Annelies en Herman van Rens 13

Voor de oorlog

Daniël van den Bos 27

Kampdokter

Hoofdstuk 1 – Westerbork 39

Hoofdstuk 2 – Niederkirch 55

Hoofdstuk 3 – Seibersdorf 73

Hoofdstuk 4 – Aflossing 163

Na de oorlog

Daniël van den Bos en familie Cohensius 171

Bijlagen

1. Overlijdensakte Ester Cohensius–van der Hoeden . . 187

2. Page of Testimony Leon Lieberman 188

3. Stamboom 189

INLEIDING

In de roman *Een vrouw op de vlucht voor een bericht* van David Grossman lopen de twee hoofdpersonen het Israëlpad. Tijdens het lezen van dit meesterwerk groeide mijn verlangen in hun voetsporen te treden. Het langeafstandspad is verdeeld in 50 etappes van elk ongeveer 20 km. Langs de route wonen ‘angels’, die vermoeide wandelaars gastvrij in hun huis ontvangen. Eén van hen is Micky Cohensius, een gepensioneerde dierenarts, die aan het Meer van Galilea woont in Kinneret Moshava. Bij hem reserveerde ik voor een oude vriend en mijzelf een overnachting met avondmaaltijd en ontbijt, zodat we de volgende morgen door zouden wandelen naar Kfar Kisch.

Helaas gingen onze plannen vanwege corona niet door.

In plaats daarvan ontspoon zich een boeiend app-contact. Micky’s vader Isaac Cohensius was namelijk ook Nederlander, in de oorlog als arts afgestudeerd in Utrecht. Mijn aanbod om te na te gaan wat er in Nederland nog bekend is over zijn familie, accepteerde Micky graag. Na onderzoek in de archieven van de burgerlijke stand, van kranten en begraafplaatsen, stuitte ik op zijn vaders archief, dat bewaard wordt in het Ghetto Fighters’ House (GFH) in kibboets Lochamei Hagettaot in Israël. De familie wist uiteraard van dit archief, maar kon er geen kennis van nemen, omdat de stukken grotendeels in het Nederlands geschreven zijn.

Er zijn brieven aan personen, maar vooral aan Belgische, Franse en Nederlandse instanties, waaronder de Gezanten der Nederlanden in Warschau en Praag, het Rode Kruis en het RIOD (Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie). Daarnaast bevat het archief een aantal persoonlijke documenten. Het kerndocument draagt de naam ‘Kampdokter’ en bestaat uit in 1946 en 1947 geschreven herinneringen van deze Nederlandse arts in Joodse dwangarbeiderskampen in Pools Opper-Silezië.

Micky schreef dat zijn ouders vrijwel niet over de verschrikkingen van de oorlog hadden gesproken met hun kinderen 'om ze daarmee niet te belasten'. Daarnaast wilden ze zelf ook hun oude leven achter zich laten en een nieuw leven beginnen. Ook over zijn jeugd en familie vertelde zijn vader heel weinig. Toen Micky mij vroeg of ik iemand kende, die zijn vaders herinneringen in het Engels zou kunnen vertalen, aarzelde ik geen moment.

In de jaren 70 vervulde ik mijn militaire dienstplicht alternatief in het ontwikkelingsproject Nes Ammim, dat naast Lochamei Hageetaot ligt. Lochamei werd opgericht door overlevenden van de opstand van het Joodse verzet in het getto van Warschau. Jaarlijks verzorgde de 'bloemen-kibboets' Nes Ammim de kransen van de Holocaustherdenking in het amfitheater van Lochamei.

Eerst verzorgde ik de Nederlandse transcript-versie van het manuscript: de door Isaac zelf getypte helft en de handgeschreven rest tikte ik letterlijk uit. Dat betekent elke letter en elk letterteken typen, spel- en taalfouten en verouderde spelling inbegrepen. Deze wetenschappelijk verantwoorde 'grondtekst' heeft naast de originele een plaats gekregen in het GFH-archief. Daarna kon ik de tekst in hedendaags Nederlands overzetten, gevolgd door een Engelse vertaling, die door een Londense vriend grondig werd herzien.

76 jaar nadat Isaac zijn pen neerlegde brak het moment aan, waarop zijn nakomelingen voor het eerst het verslag konden lezen van zijn ervaringen in de kampen.

Soms levert het lezen van een boek een nieuw boek op.

Daniël van den Bos

VOORWOORD

Hoe is het om onder de meest extreme omstandigheden arts te zijn? Dat vroeg ik mij, als pas afgestudeerde arts, af in 2009. In 2015 beantwoordde ik die vraag in mijn proefschrift *Vergeet niet dat je een arts bent. Joodse artsen in Nederland 1940-1945* over de lotgevallen en morele dilemma's van Nederlandse Joodse artsen onder de nazibezetting. Een van 'mijn' 534 artsen was Isaac Cohensius. Ik was zijn manuscript op het spoor gekomen tijdens een bezoek aan Israël. Ik kan niet genoeg benadrukken hoe belangrijk het is dat dit manuscript nu in zijn totaliteit toegankelijk wordt voor het grote publiek. Cohensius heeft ons namelijk veel te vertellen. Allereerst zie ik in zijn schrijven heel duidelijk de conclusie van mijn onderzoek terug. Namelijk: het arts-zijn verloor zijn betekenis ook onder de meest extreme omstandigheden (meestal) niet. Het arts-zijn gaf plichten, maar ook voorrechten, die anderen niet hadden. Zo beschrijft Cohensius dat een van de beweegredenen om zich niet te verzetten tegen transport naar het oosten voor hem en zijn vrouw Ester, die verpleegster was, de door hen gevoelde zorgplicht voor de patiënten aldaar was. 'En tenslotte, we zijn nog idealisten – onze broeders, die onder de Duitsers werken, en reeds eerder werden weggehaald, kunnen ons nodig hebben.' Uit het gehele manuscript blijft naar voren komen, hoe Cohensius zich inzette voor de zieken die aan hem waren toevertrouwd. Hij vond dat niet meer dan normaal. 'Ik sta dag en nacht voor ze klaar, maar dat spreekt vanzelf. Daarvoor ben je nu eenmaal dokter, daarvoor word je betaald en hoef je niet op de *Baustelle* te gaan.'

Dat het arts-zijn levensreddend kon zijn voor hemzelf, onderkent hij meerdere keren in het manuscript: 'Het is inderdaad een groot voorrecht, zelfs levensreddend: in mijn gehele kamptijd van bijna 3 jaar heb ik slechts één sterfgeval van een lid van

het kamppersoneel meegemaakt.’ Knap is dat hij daarbij zijn eigen rol ook kritisch beziet. Hij beschrijft hoe zijn gedrag in het kamp in morele zin door de omstandigheden toch ook afglijdt naar aldaar geldende normen. ‘Doch ik heb ook maar één paar handen en heb ook honger. Honger is slecht voor een mens zijn stemming, geduld en zenuwen.’ [...] ‘Op de *Krankenstube* ben ik dokter en kan mijn patiënten al mijn liefde geven. Buiten de *Krankenstube* ben ik “*Hygiëne Schieber*” en moet trachten ziekten te voorkomen, desnoods met geweld.’

De onvoorstelbare en vaak bizarre dilemma’s die bij Cohensius’ positie kwamen kijken, worden eveneens beschreven. Zoals die keer dat Cohensius bij twee nieuwkomers bij een van de twee kon liegen dat deze ziek was en daarom niet kon werken, maar dat bij de tweede niet opnieuw durfde te doen, uit angst dat de leugen niet meer geloofwaardig zou zijn.

Ook bizar is het dat Cohensius voor zijn artsexamen op en neer mocht reizen vanuit Westerbork en meteen na zijn afstuderen op transport werd gesteld. Zijn eerste functie was trainarts op de transporttrein. Hij kreeg dan ook nooit ervaring met normale ziektegevallen. Eerlijk beschrijft hij zijn beginners-onzekerheid. De schaamte een grote afwijking te hebben gemist bij het lichamelijk onderzoek, zal menig beginnend arts bekend voorkomen. Het manuscript leest als een verzameling collegiale ontboezemingen, zij het onder ondenkbare toestanden voor de huidige jonge dokter. Het zou goed zijn als beginnende artsen kennisnemen van dit manuscript. Maar ook voor de algemene historiografie heeft het grote waarde. Cohensius heeft bijvoorbeeld als een van de laatsten de straatarme Joden uit de Jodenhoek rond het Waterlooplein meegemaakt. Zij werden als een van de eersten op transport gesteld. Hij beschrijft hoe zij een wereld op zich vormden. Niet volledig Joods, niet volledig Nederlands. ‘Al te ver staan zij verwijderd van het Kelal Jisraeel, van het Joodse volk in zijn geheel. Zij willen niet naar Jeruzalem, zij willen naar Mokum terug. Zij zijn niet opgegaan in het Nederlandse volk en van het Joodse volk zijn ze reeds gescheiden. Zij zijn nog slechts burgers van de Amsterdamse

Isaac Cohensius

Kampdokter

in dwangarbeiderskampen onder de rook van Auschwitz

Op de valreep als arts afgestudeerd in Utrecht. Daarna direct door naar Westerbork. En van daaruit maakte Isaac Cohensius een lange en barre tocht naar diverse zogenoemde 'Cosel-kampen' in de buurt van Auschwitz-Birkenau. Dat waren dwangarbeiderskampen ten behoeve van de Duitse industrie, waar *Organisation Schmelt* een belangrijke rol speelde. Isaac was daar arts, waar hij een niet te benijden rol vervulde tussen de kampbewaking en collega-gevangenen. De arme Amsterdamse Joden vertrouwden hem vaak niet, terwijl de ss hem als Jood minachtte.

Isaac heeft in minimaal zeven van deze kampen in Opper-Silezië gewerkt: Niederkrich, Seibersdorf, Blechhammer, Sankt Anna, Faulbrück, Gräditz, Langebielau-Sportschule (Reichenbach). In Blechhammer ontmoet hij de Poolse zussen Eugenia en Frieda Lemberger. Eugenia bezwijkt aan vlektyfus, Frieda is ernstig verzwakt en haalt het net. Na de oorlog trouwt hij met Frieda. Later emigreren ze naar Israel. Over Westerbork en de eerste drie Cosel-kampen heeft Isaac zijn herinneringen rond 1947 op papier gezet. Hij heeft zijn verhaal nooit meer afgemaakt.

'Naast het belang voor de specifieke geschiedschrijving van het artsenbeeroep en voor die van de vernietiging van de Nederlandse Joden, is dit boek ook van grote menselijke waarde. Dit 'egodocument' bezit een enorme kracht om mensen, iedereen die het wil lezen, te laten invoelen in hoe het was. Voor zover dat ooit mogelijk zal zijn.' **Hannah van den Ende**

